

5. Білоус П. В. «Хожденьє» ігумена Данила і паломницька проза на Україні у XVI – XVIII ст. / П. В. Білоус // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. – К. : [б. в.], 1988. – С. 167–184.
6. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К. : Наук. думка, 2001. – 135 с.
7. Культура, человек и картина мира / отв. ред. А. Арнольдов, В. Кругликов. – М. : Наука, 1987. – 347 с.
8. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
9. Странствованія Василя Григоровича-Барського по святимъ мѣстамъ Востока съ 1723 по 1747 г. ; [под ред. Н. Барсукова] : в 4-х ч. – СПб., 1885–1887.
10. Сузнель А. Символіка людського тіла / Аннік де Сузнель ; [пер. з фр.]. – К. : Знання-Прес, 2003. – 566 с.
11. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения / редкол. : И. Т. Фролов и др. ; сост. П. С. Гуревич. – М. : Политиздат, 1991. – 422 с.

O. Neskorodiana

THE POETICS OF CORPORALITY IN VASYL HRYHORVYCH-BARSKY'S “PEREGRINATIONS”

The article investigates the features of the reception of body and corporality in pilgrimage literature in the Baroque period. In particular, it analyses Vasyl Hryhorovych-Barisky's “Peregrinations”. The author focuses on the role of the body and on the levels and functions of corporality.

Keywords: Vasyl Hryhorovych-Barisky, pilgrimage, corporality, body, physical body, symbolic body.

Матеріал надійшов 05.12.2013

УДК 821.161.2-028.42

Ніколенко В. А.

КАНОН УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИКИ У РОБОТАХ М. ЗЕРОВА

Сучасні історико-літературні полеміки актуалізують питання становлення канону української класики. У статті досліджено модерну візію класичної спадщини, запропоновану М. Зеровим. Простежено роль праць ученого в контексті становлення інтерпретаційної традиції української літератури. Як показує аналіз, створена М. Зеровим візія класики відбиває зміну соціокультурної ситуації українського письменства, його дистанціацію від колоніальних контекстів та політичних дискурсів. Дослідник пропонує альтернативну парадигму інтерпретації текстів, протиставлену народницьким герменевтичним концептам. Роботи Зерова засвідчують перетворення фрагментарного рецепційного контексту на єдине поле літературної традиції. Вони репрезентують зміну домінанти канонічної структури: від романтичної метафізики національної ідеї до динаміки стилевих систем української літератури.

Ключові слова: Микола Зеров, літературний канон, українська класика, народництво, формалізм, рецепція української літератури.

У сучасному українському літературознавстві питання канону – одна з головних тем для полеміки. Перегляд соцреалістичної спадщини та засвоєння досвіду українського модерну 1920–1930-х рр. спричинили жваві дискусії докола літературних ієрархій і суттєво змінили

категорії рецепції класичних текстів української традиції. Це спонукає нас глибше дослідити процес формування канону національної класики.

Слід не лише придивитися до перипетій літературних репутацій, а й спробувати на цій осно-

ві збагнути складні процеси зміни моделей видворення літературної традиції. Через дискусії про тексти та авторів ми зможемо спостерігати за трансформаціями «культурної ортодоксії» [37, с. 186] – принципів вибору та інтерпретації канонічних творів.

З цієї точки зору цікавими є історико-літературні студії Миколи Зерова, що означають момент зміни горизонту розуміння української літературної традиції. Попередні дослідження його критичного дискурсу вже дають чимало матеріалу для їхнього осмислення, оскільки прояснюють питання про естетичні та культурософські концепції дослідника (В. Брюховецький, В. Івашко, І. Лисий), генезу його критичного методу (В. Агеєва, В. Брюховецький, Г. Грабович), його роль у становленні модерних орієнтирів української літератури (С. Білокінь, Л. Демська-Будзуляк, І. Сацик). Наше завдання буде вужчим: розглянути роботи М. Зерова як спробу конструювання літературного канону ХІХ ст.

Звичайно, канонізація твору ніколи не є результатом зусиль одного критика. Праці М. Зерова треба розглядати у широкому контексті зміни інтерпретаційного консенсусу читачів та перетворення літературних інституцій. Адже вони введені у символічну гру метадискурсів довкола канонічного тексту, в якій «твір мистецтва створюється... тисячі разів, усіма, хто із ним взаємодіє» [36, с. 171]. Тож надалі ми спробуємо, поперше, з'ясувати, чому і як М. Зеров переоцінює літературну традицію; а по-друге, осмислити його версію канону національної класики на тлі драматичних трансформацій літературного поля у 20-х рр. ХХ ст.

1. Контексти та претексти

На початок ХХ ст., з огляду на колоніальні обставини розвитку культури, власна критична традиція нової української літератури залишалася доволі фрагментарною і рідко презентувала синтетичні історико-літературні праці. У складних умовах другої половини ХІХ ст. українське письменство не могло похвалитися розлогими коментарями. Власне, лише ближче до кінця століття, від праць М. Драгоманова, у яких кристалізується уявлення про етнічну ідентифікацію української літератури, через галицькі видання та наддніпрянську «Киевскую старину», починається постійне зростання системного контексту її критичної рецепції.

Першими осередками літературного руху, які генерують авторитетні інтерпретації літературних текстів, необхідні для становлення класики [38, с. 415], стають історико-літературні та етно-

графічні журнали. Хронологічно можна визначити три ключові епізоди формування інституційного поля, яке санкціонує тексти української традиції як канонічні: 1) видання петербурзької «Основи» 1861–1862; 2) студії кола авторів «Киевской старины» 1882–1906 рр. та галицьких журналів «Правда» (1867–1898, з перервами) і «Зоря» (1880–1897); 3) публікації створеного у 1898 р. «Літературно-наукового вісника». Та навіть у роках видавництва «ЛНВ» ще немає підстав говорити про існування цілісного, інтерналізованого читацькою публікою уявлення про літературний канон. Для легітимації класики бракувало педагогічних механізмів та канонотворчого контексту – підручників, хрестоматій, загальних оглядів, перевидань творів.

Тож міркуючи про критичні претексти, актуальні для Зерова, знайдемо небагато попередників: із значніших спроб згадаємо розвідки М. Петрова, М. Дашкевича, І. Франка, Ол. Грушевського, Б. Грінченка. Найгрунтовніші з них, звичайно, належать перу Івана Франка. На початок ХХ ст. саме він є найавторитетнішим попередником М. Зерова щодо формування канону національної класики. Втім, навіть за загальними історико-літературними оглядами Франка складно окреслити простір канонічних текстів.

Студія, задумана як канонотворча, «Нарис історії української літератури до 1890 року» (1910), у засягу ХІХ ст. більше уваги приділяє історії ідейного розвитку суспільства, аніж характеристикі художніх явищ. З одного боку, пильну увагу Франка до суспільно-політичного контексту літературного життя можна пояснити його розумінням літератури як виразу загальносуспільного культурного поступу, а не сукупності індивідуальних естетичних досягнень. З іншого ж, давалися ознаки особливості історичної ситуації: інкорпорація літературних текстів у політичні дискурси та ангажованість автора у процеси соціальних перетворень. Зрештою, сам Франко вказував на прикрі життєві обставини, які спричинили невикінченість праці [33, с. 194]. Тож, всупереч актуальності роботи [30, с. 7], майбутні історики української літератури не вважали її за визначальну [5, с. 147].

Слід зазначити, що й у інших працях І. Франко часто меншу увагу віділяє питанням літературної форми. Та це не означає, що естетичні критерії канонізації для нього не важливі. Не треба поширювати пізніші вимоги на інший історичний горизонт: питання «чистої естетики» не могли бути предметом тогочасного критичного дискурсу [3, с. 126]. Судження Франка були основополож-

ними у становленні багатьох літературних репутацій (І. Нечуй-Левицького, І. Карпенка-Карого, О.-Ю. Федьковича, М. Старицького, В. Самійленка, В. Стефаніка, П. Куліша, Лесі Українки тощо), і саме йому належить провідна роль у розробці інтерпретаційної парадигми нової української літератури на основі народницьких суспільних поглядів та літературних ідей.

Представлена М. Зеровим візія канону ХІХ ст. формується під впливом франківських претекстів. Підкреслюючи інтенсивність цього діалогу, Віктор Петров вказував: «Думки Франка Зеров завжди тримає на передовій лінії всіх своїх критичних і історико-літературних висловлень» [28, с. 792], – та ілюстрував свою тезу епізодом полеміки дослідників щодо оцінки поезії П. Куліша. До цього прикладу можна додати ще десятки інтертекстуальних реплік: під різними оглядами Зеров повертається до франківського дискурсу як до вихідної точки власних міркувань.

Мова не йде про спільність літературних поглядів, смаків та методів. Щоб переконатися в цьому, достатньо порівняти їхні оцінки тих самих явищ. Приміром, міркуючи про літературну постать М. Старицького, І. Франко зосереджується на ідейному аналізі його поезій та оцінці його громадських ініціатив, зокрема, у справі українського театру [32, с. 266]. Тим часом Зеров акцентує значення оригінальної лірики й перекладів Старицького у збагаченні поетичної мови, пильніше відстежує їхні формальні новації [18, с. 667], а театральну діяльність майже оминає. Цей ряд зіставлень можна продовжити: І. Котляревський, «театр корифей», І. Нечуй-Левицький, Леся Українка. Хоча з часом Франко скептичніше ставитиметься до вульгаризованих концептів «народницької критики» (у його термінології – «добролюбівської») [35, с. 110–111], у питаннях літературного аналізу Зеров не йтиме його шляхом.

Гадаємо, тривале зацікавлення Зерова Франком зумовлене передусім певною гомологією історико-літературної ситуації: обидва вчені перебувають у епіцентрі становлення літературного поля, в межах якого тексти української традиції набувають символічної і герменевтичної значущості. У часі їхньої роботи спостерігаємо ріст читацької аудиторії та кристалізацію її націокультурної ідентичності. Обоє дослідників тематизують це зростання літературної самосвідомості і критикують його: порівняймо Франкові кпини щодо «галицької мізерії» [34, с. 16] та випадки Зерова проти «провінціальних смаків» масового читача [10, с. 581].

У ці ж часи створюються інституції, які науково санкціонують знання про тексти: наприкінці ХІХ ст. реформатовано Наукове товариство імені Шевченка у Львові; на початку 20-х рр. ХХ ст. засновано історико-філологічний відділ ВУАН. І Франко, і Зеров активно формують осередки поширення канонічних оцінок – чи то з журнальних сторінок, чи з університетської кафедри. Довкола них гуртуються інтелектуальні кола, які оцінюють достовірності інтерпретацій; вони виробляють провідні на свій час дисциплінарні парадигми літературної науки. Загалом їхні студії маркують переламний момент у становленні автономного поля української літератури та знаменують утворення єдиного герменевтичного простору традиції.

У цьому полі літературний спадок ХІХ ст. стає об'єктом пере-прочитання, а проблема адекватності розуміння тексту постає у новому вимірі. І Франко, і Зеров багато міркують про методи дослідження – способи достовірного читання. Масштабом цих розмислів горизонт 20–30-х рр. ХХ ст. суттєво відрізняється від кінця ХІХ ст. Зокрема, П. Филипович пише про перехід «від кустарництва критичних нарисів з публіцистичною домішкою до наукових студій» [29, с. 249]. Та не забуваймо, що вперше питання методу літературних студій в засягу україністики на серйозний ґрунт ставить саме Франко [30, с. 7–8].

Близькість соціокультурних контекстів зумовлює ідейну суголосність їхніх текстів: обом ученим ідеться про перегляд концептуальних схем рецепції українських творів із поза-колоніальної, національної перспективи. Іноді можна простежувати, як фундаментальні поняття Зерова префігуруються у критичному дискурсі Франка. Зокрема, мова йде про такі знакові для контексту 20–30-х рр. концепти як «Європа» та «Просвіта», «провінція» та «центр», консерватизм – модерність, культуртрегерство, графоманія тощо.

Та говорити про наступництво не варто. Відмінності між Франком та Зеровим у покладанні історіософської та естетичної концепції української літературної традиції дуже помітні. Вочевидь, передусім їх слід пояснювати зміною соціально-політичного контексту літературного процесу, завдяки якій імперативи ідеологічної ангажованості, утилітаризму та національної маркованості творів втрачають актуальність.

Щодо М. Зерова можна говорити, що він програмово переступає межі драгоманівського означення української літератури. Згідно з міркуваннями Драгоманова, її стильові ресурси визнача-

ються тотальністю імперського дискурсу через посередництво російської мови та інституцій у рецепції наукових ідей [4, с. 109] і культурній репрезентації українців [4, с. 174]. М. Зеров, обгрунтовуючи концепцію «європеїзму», деконструє механізм цього опосередкування. Обмеженість та колоніальна залежність української літератури для нього виражається не в естетичній недовершеності, а насамперед – у пристосуванні її поетикальних засобів та ідейних горизонтів до вимог дискурсів російської метрополії. Взірцевою ілюстрацією цієї тези є його прискіпливий аналіз текстів «котляревщини», підсумований нещадним присудом щодо «провінційного», неоригінального та консервативного характеру цього явища [19, с. 51].

Тимчасом І. Франко, хоч і відкидає драгоманівську концепцію «трьох літератур» [4, с. 185] та критикує її етнонаціональні засновки, у естетичних поглядах довго тримається визначеного Драгомановим засягу української літератури в колоніальному контексті: «жива і реальна... котора може живою народною мовою розказати народу потрібні йому наукові ідеї або розказати про життя народне» [4, с. 142]. Із перспективи Зерова, це самообмеження зумовлює інерцію народнопоетичних шаблонів та брак уваги до літературної форми, що закріплює консервативну модель української культури. Послідовна де-колонізація культури можлива тільки з відмовою від продиктованих необхідністю естетичних канонів. І на цьому ґрунті художні смаки та історико-літературні погляди І. Франка уже не відповідали повністю запитам модерної канонотворчості.

2. Зміна парадигми

У першому наближенні процес формування корпусу української класики у 1920-х р. можна уявити собі як боротьбу «народницького» та «модерного» канонів. Та чи є це загальне спостереження вичерпним? На початок 20-х рр., як показує попередній екскурс, навряд чи можна вважати «народницький канон» сформованою естетико-ідеологічною структурою. Точніше буде говорити про певну множину літературних репутацій, а не про герменевтичне поле традиції, яке є основою формування культурної ідентичності, «самопізнання суб'єкта через текст» [40, с. 84]. Першими цілісними артикуляціями народницького канону можна вважати хіба аж праці С. Єфремова із кін. 10 – поч. 20-х рр. ХХ ст.

На початках національного піднесення 20-х рр. історики літератури тонко вловлювали цей стан інтерпретаційної недомовленості: «Мало пи-

шеться <...> Все робиться випадком, долею примхи» [6, с. 53]. М. Зеров і сам починає курс української літератури із бібліографічного вступу, де підкреслює скромність попереднього доробку: «перші історично-літературні роботи належать до 80-х років» [26, с. 4]. Можливо, через відчуття фрагментарності української інтерпретаційної традиції він так цікавиться перевиданнями наукової спадщини М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка [12, с. 658] та вітає навіть недосконалі спроби поширення рецепційного контексту [20, с. 353]. Почасти тому він і не акцентує критики концептуальних засновків «Історії українського письменства» С. Єфремова, а підкреслює її своєчасність: «Книга Єфремова має велику цінність <...> Вона дала канон українського письменства, установила список авторів і творів, належних до історично-літературного розгляду» [26, с. 6]. Оскільки процеси визначення канонічних текстів та встановлення легітимних інтерпретаційних рамок тільки набирали сили, пряма полеміка між «народниками» та «модерністами» на цьому полі не була надміру гострою.

Зусилля народницької критики доречніше розглядати не як механічне повторення застарілих істин, а як одну зі спроб витворення єдиних для національної спільноти герменевтичних кодів трансмісії канонічних текстів. Як і пошуки модерністів, самоосвітнянські програми «плучан» чи реформаторські наміри літературних «соціологів», вона відбиває процес винайдення засобів дієво-історичного (за Г.-І. Гадамером) опосередкування текстуальної традиції. Адже більшість читачів української літератури були знайомі з цими творами тільки поверхово («український читач досі ще не знає своїх класиків» [16, с. 340]). До того ж, «контексти розуміння», важливі для 20-х рр., зовсім інші, ніж для кінця ХІХ ст.

Історичний злам, що означився розпадом Російської імперії, змінює рецепцію українських текстів: вони починають все інтенсивніше апропріюватися читачами як складові автономної національної літературної традиції. Твори ХІХ ст. набувають статусу легітимного культурного капіталу, обов'язкового для засвоєння. Із поглибленням цих процесів, у нових соціокультурних обставинах герменевтична домінанта народницьких концептів справді втрачає актуальність. «Друге цвітіння» народницької критики виявляється запізним. Та буде спрощенням розглядати ці зміни лише як боротьбу «старого і нового в українській літературі». Більш слушно говорити про перехідну добу інтерпретаційної гетерогло-

сії, у якій різні способи тлумачення текстів змагаються за герменевтичну продуктивність.

Модерні історики літератури, і чи не найгостріше саме М. Зеров, відчувають відчуженість від інтерпретаційних контекстів кінця XIX ст. Метр неокласиків висловлює це коротким формулюванням: «Нині інший час» [21, с. 537], яким відмежовується від художніх оцінок М. Грушевського. Це вказує нам, що у пропонованій Зеровим версії канону момент протиставлення попереднім уявленням дуже відчутний. Проте він не має заступати іншого мотиву: спроби цілісного осмислення літератури XIX ст., що у світлі нових соціокультурних обставин була на часі. У студіях Зерова ці наміри практично нероздільні: «...справжня культура запанує у нас тоді, коли ми усвідомимо собі, що ми уже маємо <...> Ми повинні *знов і по-новому* (курсив наш – Н. В.) придивитись до наших *уславлених письменників, інколи тільки з голосу нам відомих*» [7, с. 439]. Тут, з одного боку, автор відмічає аморфність канонічної структури (письменники, хоч і уславлені, а проте – все ще мало вивчені, слабо проінтерпретовані), а з іншого – акцентує потребу зміни інтерпретаційної перспективи.

Йдеться не тільки про різницю художніх вподобань. У працях Зерова накреслюються контури канону української класики, релевантного в умовах деколонізації культури («ми вийшли на широку дорогу історії» [10, с. 581]) та відокремлення літературного поля від політичних дискурсів. Тотальне перепрочитання класики виявляє кризу народницької інтерпретаційної парадигми як моделі рецепції текстів. Створена у колоніальному контексті, вона санкціонує переживання художніх топосів, відповідних ситуації символічної боротьби нової національної літератури за «права громадянства». Тож народницькі уявлення стають усе менш продуктивними для розвитку письменства та розуміння модерних текстів. М. Зеров вказує не так на неточності окремих історико-літературних присудів, як на принципову непридатність концептів народницької критики для нової актуалізації класичних текстів.

Власне тому він не береться переоцінювати літературні репутації її репрезентативних авторів. Поза увагою залишається ряд найбільш знакових для кінця XIX ст. постатей і творів: Зеров мало й стримано пише про Нечуя-Левицького [24, с. 910–912], минає Панаса Мирного, Грінченка, лише принагідно цікавиться «науковим реалізмом» Франка [27, с. 494–495] чи ранніми оповіданнями Коцюбинського [15, с. 709–710], коротко й різко згадує про «театр корифеїв»

[13, с. 111]. Саме скепсис щодо рецептивних засновків народницько-ідеалістичної критики змушує його проблематизувати актуальні оцінки творчості Квітки-Основ'яненка [14, с. 627], Куліша [23, с. 288–291], Старицького [18, с. 671], Лесі Українки [17, с. 414–415]. Перепрочитання зміщує фокус уваги, тематизуючи ті їхні тексти, які оминалися в народницькому дискурсі. Так Зеров на багатьох прикладах вказує на історичну обмеженість та контекстуальну зумовленість цих поглядів [27, с. 458–459]. При цьому він рідко вдається до теоретичних дискусій про літературні цінності: зміна інтерпретаційної парадигми виявляється у конкретних актах розуміння текстів.

На думку Зерова, некритичне відтворення народницьких концептів ідеологізує та догматизує рецепцію класики. Приміром, хибою єфремовської історії літератури він вважає те, що вона є «історі[єю] української ідеї в творах українського письменства» [11, с. 316]. Нехтування студій формально-стилістичних аспектів текстів на користь ідейної експлікації закріплює консервативний status quo, спричиняє «уперте переживання літературних стилів на провінції» [19, с. 20]. Принаймні на карб «невимогливості» такої критики він ставить тривкість народнопоетичних формул та стилістичних засобів, які давно втратили естетичну вимовність [19, с. 20–21; 22, с. 810–811].

Пропонований перегляд традиційної поетикальної догми спричиняє герменевтичні конфлікти довкола класичних текстів. Намагаючись канонізувати нові літературні норми, М. Зеров часто вдається до загострення оцінок – наприклад, у трактуванні впливу етнографічно-анекдотичної оповідної манери Квітки-Основ'яненка [19, с. 92–93] чи «провінційно-обивательської» генези творчості Котляревського [19, с. 23]. Увага до формальної довершеності тексту та постійний заклик до літераторів «працювати над собою... як працював “дурень” Флобер, по 20 літ сидючи над однією повістю» [10, с. 573] свідчать про утвердження нової ієрархії естетичних вартостей. На її основі М. Зеров виробляє альтернативний спосіб прочитання текстів української традиції як антитезу народницьким методам інтерпретації, що маргіналізували проблеми художньої форми.

Зміна парадигми рецепції текстів визначальним чином впливає на формування літературних ієрархій. У руслі становлення модерного канону ключового значення для М. Зерова набувають автори, які розривають із формами романтичного народнопоетичного стилю та колом народницьких тем – М. Старицький, П. Куліш, Леся

Українка. В історичному вимірі нова парадигма акцентує процеси зростання контактної відкритості та стилістичної варіативності української літератури. Чимало постатей отримують з цієї перспективи нове освітлення: Франко цінується не як автор «Бориславських оповідань», а письменник часів «Із днів журби», «Semper tūo» та «Мойсея» [27, с. 486–487]; «Досвітки» Кулішеві відступають на другий план порівняно з «Дзвоном» [23, с. 291], а Леся Українка канонізується як авторка модерних драм, а не громадянської лірики [17, с. 401]. Більш того, трансформується саме поняття «канонічного тексту». Для М. Зерова сутнісними є не ідеологічний вплив твору або його національно-етнічна репрезентативність, а формальні та ідейні новації. Текст стає канонічним лише у полі інших текстів, у єдності автономної літературної системи. Нерідко критичні випадки Зерова спрямовуються проти міфологізованих «особотекстів» – інтерпретацій, оснований на ототожненні громадської ролі митця та естетичної значущості його творів.

Таким чином, версія канону, запропонована М. Зеровим, децентралізує національно-патріотичні інтерпретації основних творів української традиції, приміром, текстів І. Котляревського чи Т. Шевченка, конструюючи для них новий «контекст розуміння» – процеси жанрової та стилістичної диференціації в українській літературі ХІХ ст. Вона є виразом автономізації літературного поля, його відмежування від політичних дискурсів. Роботи Зерова свідчать про зміну домінант самототожності літературного канону: його візія канонічної структури ґрунтується не на метафізиці національної ідеї, а на внутрішній динаміці жанрово-стилістичних систем.

3. Стратегії читання

Зміщення інтерпретаційної перспективи, запропоноване М. Зеровим, опирається на строгі методологічні процедури, вироблені через засвоєння формалізму із західноєвропейських та російських джерел [1, с. 127]. Ригоризація методів почасти зумовлена й трансформацією інституцій критики та «професіоналізацією» літературного знання. У межах академічної спільноти критиків розробляються критерії достовірності естетичних суджень та загальноприйняті норми тлумачення: «формальний (морфологічний) метод дає в руки дослідникові точні дані, що визволить його від довільності й суб'єктивізму в оцінках» [25, с. 356]. Здебільшого М. Зеров дуже чітко розмежовує популярну рецепцію та легітимні способи читання канонічних текстів [9, с. 570].

Методологічні процедури дають йому надійний ґрунт для історико-літературних зіставлень, якого бракувало раннім українським модерністам. Головним аргументом проти їхніх спроб впровадження цінностей естетизму в інтерпретаційну практику української традиції був закид щодо аісторичності критеріїв оцінки [5, с. 24–25]. Проте критичний інструментарій М. Зерова дає змогу уникнути уніфікації естетичних норм.

На практиці він розробляє специфічну версію формалістичного методу, пристосовану до актуальних горизонтів українського літературознавства. На початок 20-х рр. робота над укладанням довідників, текстологічними студіями, впорядкуванням історико-літературних фактів лише починалася. За браком цієї інформації Зерову часто доводилося зосереджуватися на експлікації соціокультурних контекстів літературного процесу, виявляти далеко більшу увагу до питань літературної біографії чи соціології, аніж того можна було сподіватися від критика-формаліста. Специфіка досліджуваного матеріалу спонукає його випрацювати особливий підхід, який суттєво відрізняється від орієнтованих на практики російського футуризму методів ОПОЯЗу [1, с. 120–121].

Чутливість до соціокультурних контекстів особливо важлива для рецепції нової української літератури, яка формувалася в колоніально залежному суспільстві. Вона дозволяє Зерову уникнути догматичності абсолютних оцінок та зосередитися на унікальності досвіду кожного читацького покоління (він аналізує історію рецепції текстів Куліша, Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка тощо). Наскільки важливо Зерову втримати цей трансісторичний діалог, можемо судити хоча б з того, що головним його звинуваченням єфремовській історії є її «телеологічний» намір, який «веде до того, що поле досліду його звужується. Цілий ряд імен і літературних фактів... лишається поза розглядом» [7, с. 28].

Засобом опосередкування канонічного тексту є реконтекстуалізація у історико-літературному ряді: відстеження змін мови, форм, стильових засобів, жанрів тощо. М. Зеров, можливо як ніхто інший після І. Франка, уміє відчутти різницю між горизонтами тексту й реципієнта та розкрити смисловий потенціал герменевтичної дистанції, осмислити твір як елемент звернення літературної традиції. Лише слідуючи за зеровським закликком “ad fontes!”, читач знаходить відгомони тексту у сучасності, встановлює із ним безпосередній

зв'язок. Тому поверхового прочитання недостатньо; сприйняття класики має здійснюватися на відповідному рівні культурологічного знання: «мусимо розглядатися в нотах, а не переймати, як діти, з голосу» [9, с. 573].

Це зумовлює практичну настанову Зерова на поширення, деталізацію історико-літературних рядів української традиції. Він актуалізує призабуті імена, тексти (Я. Щоголів, А. Свидницький, ряд письменників «Основи») та художні явища (українські оди XIX ст.); аналізує твори у різних літературних та ідеологічних контекстах. Так встановлюється особлива напруга між канонічним та неканонічним: між каноном класиків та лавами наслідувачів, переспівувачів, епігонів відбувається постійне розігрування «естетичного розрізнення» (Котляревський та котляревщина; Квітка та етнографісти; Шевченко та епігони). Аналізуючи той чи інший епізод, М. Зеров робить численні ретроспективи та проєкції, порівнюючи тексти, персоналії, стилістичні засоби, окреслюючи вплив кожного твору на літературний розвиток. Він вичерпно розгортає внутрішню когерентність літературної традиції XIX ст.; і можемо говорити, що у його роботах канон української класики остаточно перетворюється із суми літературних репутацій на єдине герменевтичне поле спільного культурного досвіду нації.

* * *

Щоб з'ясувати значення студій М. Зерова для формування канону української класики, недостатньо лише відзначити різку зміну інтерпретаційної парадигми та естетичних вартостей, яка виявляється у децентралізації романтично-національних та народницьких тлумачень текстів Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка (проза), Лесі Українки (лірика) тощо та піднесенні «альтер-

нативного ряду»: П. Куліш, М. Старицький, Я. Щоголів, І. Франко (поезія), Леся Українка (драми), інші ранньомодерні письменники. Гостра критика встановлених літературних репутацій, деструкція канонів (на той час дуже не виразно окреслених) ніколи, за винятком хіба ранніх рецензій, не були провідним мотивом його думки. Він часто проблематизує релевантність народницьких інтерпретаційних концептів, зміщуючи фокус уваги на маргіналізовані тексти, проте не вдається у критику їхніх ідеологічних чи епістемологічних засновків.

Роботи М. Зерова відбивають значно глибший герменевтичний злам, ніж зміна літературних смаків, – злам, умотивований перетвореннями літературного поля, його відокремленням від імперських інституцій та політичних дискурсів. Українська література після фрагментарних історико-літературних коментарів, які ще дуже тісно пов'язують глорифікацію автора та канонізацію, які трактують акт самого письма українською як репрезентативний у національно-політичному вимірі – переходить до нової «форми уваги» (за висловом Френка Кермода [39]). На початку 1920-х рр. остаточно формується контекст системної рецепції української літературної традиції; інституціоналізуються критичні інстанції та механізми відтворення канонічної структури. Розгортаються процеси де-колонізації інтерпретативних дискурсів, що відкриває нові перспективи прочитання літературних текстів. Звісно, тут годі шукати якихось еволюційних тенденцій. Епоха модерної канонотворчості – складний і цікавий час інтерпретаційної гетероглосії. І студії Зерова яскраво демонструють перебіг процесів зміни домінант канонічної структури – від романтичної метафізики національної ідеї до внутрішньої динаміки стильових систем національної літератури.

Список літератури

1. Агеева В. Поетика парадокса: інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / Віра Агеева. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
2. Грабович Г. Питання кризи й перелому в самоусвідомленні української літератури // До історії української літератури / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2003. – С. 35–46.
3. Грабович Г. Теорія та історія: «горизонт сподівань» і рання рецепція нової української літератури // До історії української літератури / Григорій Грабович. – К. : Основи, 1997. – С. 46–129.
4. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / Михайло Драгоманов. – М.–К. : Київський поліграфічний комбінат, 1970. – С. 80–221.
5. Єфремов С. Дорогою синтезу: огляд історіографії українського письменства // Вибране: Статті. Наукові розвідки : монографії / Сергій Єфремов. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 134–152.
6. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов – К. : Femina, 1995. – 668 с.
7. Зеров М. [Виступ на диспуті «Шляхи розвитку сучасної літератури»] // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 436–440.
8. Зеров М. [Лист до М. Черемшини] від 31.01.1925 р. // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 1047.
9. Зеров М. Ad fontes. Європа – Просвіта – Освіта – Лікнеп // Зеров М. Твори : в 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 568–573.
10. Зеров М. Ad fontes. Європейський ренесанс і пошехонські сосни // Твори : в 2-х томах / Микола Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 573–581.

11. Зеров М. До 25-літнього ювілею С. О. Єфремова // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 314–317.
12. Зеров М. З нових наукових публікацій // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 657–664.
13. Зеров М. Івасик-Телесик // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 111–113.
14. Зеров М. Квітка й пізніша українська проза // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 627–637.
15. Зеров М. Коцюбинський і Чехов // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 708–737.
16. Зеров М. Леся Українка. «В катакомбах» та інші (sic!) п'єси // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 339–340.
17. Зеров М. Леся Українка: критично-біографічний нарис // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 383–417.
18. Зеров М. Літературна позиція М. Старицького // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 664–682.
19. Зеров М. Нове українське письменство // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 6–108.
20. Зеров М. Плевако М. Хрестоматія нової української літератури // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 351–353.
21. Зеров М. Поезія Олеса і спроба нового її трактування // Твори: в 2 т. / Микола Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 537–547.
22. Зеров М. Поети пошевенківської пори // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 810–811.
23. Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Твори: в 2 т. / Микола Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 247–294.
24. Зеров М. Свидницький і «Люборацькі» // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 886–918.
25. Зеров М. Українська література в 1923 році // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 353–362.
26. Зеров М. Українське письменство XIX століття // Зеров М. Твори: в 2-х томах. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 4–246.
27. Зеров М. Франко-поет // Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2003. – С. 486–515.
28. Петров В. Микола Зеров та Іван Франко (До історії історико-літературних взаємовідносин) // Твори: у 3 т. / В. Петров – К. : Темпора, 2013. – Т. 2. – С. 781–800.
29. Филипович П. Українське літературознавство за 10 років революції // Літературно-критичні статті / Павло Филипович. – К. : Дніпро, 1991. – С. 238–261.
30. Франко І. Задачі і метод історії літератури // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 7–17.
31. Франко І. Метод і задача історії літератури // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 17–24.
32. Франко І. Михайло Петрович Старицький // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 33. – С. 230–278.
33. Франко І. Нарис історії української літератури до 1890 р. // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–471.
34. Франко І. Наше літературне життя в 1892 році // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 7–23.
35. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 35. – С. 91–112.
36. Bourdieu P. The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field / P. Bourdieu. – Stanford : Stanford University Press, 1995. – 409 p.
37. Guillory J. The Ideology of Canon-Formation: T.S. Eliot and Cleanth Brooks / J. Guillory // Critical Inquiry. – 1983. – Vol. 10, № 1. – P. 173–198.
38. Kermod F. A. Modern Way with the Classic / F. A. Kermod // New Literary History. – 1974. – Vol. 5, № 3. – P. 415–434.
39. Kermod F. Forms of Attention / F. Kermod. – Chicago : The University of Chicago Press, 2011. – 111 p.
40. Ricoeur P. The Hermeneutical Function of Distanciation // From Text to Action: Essays in Hermeneutics, II / P. Ricoeur. – Lnd. : Continuum, 2008. – P. 72–86.

V. Nikolenko

THE CANON OF THE UKRAINIAN CLASSICS IN STUDIES BY MYKOLA ZEROV

The most recent literary history debates emphasize the importance of issues concerning the formation of the Ukrainian classical canon. The article explores a modern vision of the classical heritage proposed by Mykola Zerov. It examines the role of the researcher's studies in the context of the development of the autonomous interpretative tradition of Ukrainian literature. As revealed by a thorough textual analysis, Zerov's vision reflects a change in the sociocultural situation of Ukrainian literature determined by its emancipation from colonial contexts and political discourses. The researcher develops an alternative interpretation paradigm for literary texts, as opposed to the hermeneutical concepts of populist criticism. The studies by Zerov reflect the transformation of the fragmentary reception context into a coherent hermeneutical field of literary tradition. They represent a shift of dominance of the canonical structure from the metaphysics of the romantic national idea to the history of stylistic systems of Ukrainian literature.

Keywords: Ukrainian classics, Mykola Zerov, populism, formalism, literary canon, reception of Ukrainian literature.

Матеріал надійшов 13.12.2013